

Bjarne Henning Nielsen,
museumsinspektør,
Vesthimmerlands Museum

Smedegård

Sammenfatning af resultaterne fra udgravningerne af en byhøj fra den ældre jernalder ved Nors i Thy, Nordjylland

Abstract

I 1992-94 undersøgte Museum Thy byhøjen Smedegård fra ældre jernalder ved Nors i Thy, Nordjylland. Udgravningen var en nødudgravning, hvor det naturvidenskabelige blev vægtet højt, da man forventede velbevaret knoglemateriale og et stort makrofossilt materiale. I alt 6.000 m² blev udgravet, hvor der var bebyggelse i mange faser fra ca. 300 f.Kr. til 200 e.Kr. Bebyggelsen bestod af gårdkomplekser med hovedhuse, småhuse, forpladser og baggårde. I den ældre fase (300-100 f.Kr.) lå gårdene tilfældigt, men i den yngre fase (100 f.Kr.-50 e.Kr.) omstruktureres bebyggelsen til en rækkelandsby. De mange bevarede dyreknogler var primært fra domesticerede arter, men der var også knogler fra hval, hvoraf flere var bearbejdede. Genstandsmaterialet fra Smedegård viser, at man har levet af både landet og havet. Kvæg og især får dominerede blandt husdyrene, og fund af tenvægte tyder på, at man har holdt får for uldens skyld. Der var også et betydeligt fiskeri i både salt- og ferskvand.

Keywords: byhøj, ældre jernalder, dyreknogler, landskabsudnyttelse, Thy

Introduktion

Eggen omkring Limfjorden byder blandt meget andet også på fænomenet byhøje. Denne anlægstype knyttes ofte til Mellemøsten med dette områdes tells og egentlige bydannelser, som af infrastrukturelle årsager forblev lokaliseret på samme sted i mange hundrede år. Vi har her i landet overtaget udtrykket byhøj, når et lignende fænomen ses i Limfjordsområdet. Her er byhøje ikke egentlige byer, men landbebyggelser, som er stationære i meget lang tid, og hvor huse er opført med kraftige tørvevægge. Når huset står til at blive forladt, opgives og jævnes tørvevæggen ud på

stedet, og oven på dette opføres det nye hus. I princippet er det samme akkumulering som i en mellemøstlig tell.

De nordjyske byhøje er meget omkostningsfulde og komplicerede at udgrave, men til gengæld giver udgravningerne så væsentlige oplysninger, at kun de færreste ikke kan forlige sig med udgiften. Denne artikel er en kort opsummering af den egentlige publikation om Smedegård ved Nors i Thy.¹

Byhøjen Smedegård blev undersøgt i årene 1992-94 af Museet for Thy og Vester Hanherred, i dag Museum Thy (fig. 1).² Der var tale om en nødudgravning med et begrænset budget.

Figur 1. Smedegårds placering i Nordvestjylland (rød prik).

Tegning:
Gitte Lambertsen Hjortlund.

Et areal på 6.000 m² skulle undersøges, og boreprøver i forundersøgelsen havde vist, at der på lokaliteten måtte være kulturlag med en gennemsnitlig tykkelse på omkring 0,5 meter med forventeligt tre huse, som lå oven på hinanden. Straks overjorden var rømmet af stod det klart, at den beskrevne situation ikke stod mål med virkeligheden. Et sted kunne optegnes fem vestender af huse, så situationen tegnede sig helt anderledes end forlægget. Museet anmodede derfor det daværende Statens Museums Nævn om at komme til udgravningen for at rådgive og diskutere en prioritering. Ganske unikt havde ældre jernalders beboere i vid grad anvendt kridt som gulvlag i de fleste huse, og det betød, at knogler fra slagtede dyr var særdeles velbevarede. Man måtte også forvente, at der kunne være et stort makrofossilt materiale, og vi enedes derfor om at vægte de naturvidenskabelige elementer højest. Dette måtte ske, så

der blev udtaget prøver, der ikke var forstyrret af materiale fra de omgivende lag. Derfor blev der foretaget en opmåling af pladsen horisontalt og vertikalt, denne sidste i form af et stort antal sammenhængende profilgrøfter. Opmålingen viste et tilsyneladende virvar af huse og andre strukturer. Men det var blot tilsyneladende, for selvom helheden var yderst kompleks, så kunne stratigrafierne alligevel opløses i mindre dele; hovedhuse, småhuse, forpladser eller forgårde, baggårde, forbindelsesstier, kældre og så videre. Forpladser eller forgårde er området mellem hovedhuset og de foranliggende småhuse. Baggårde tilsvarende, men bag hovedlanghuset. Nogle sekvenser var mere vanskelige at opløse. I en gård lå 13 hovedhuse over hinanden og hver havde tilknyttede småhuse, forpladser og baggårde.³

Ideelt består et hus eller en forplads af et kridtlag, hvorpå der i brugstiden blev aflejret smuds. Når hus eller forgård/baggård blev for udtjent, blev husets sandede eller lerede tørvevægge jævnet ud over gulv og forplads, og de udgjorde nu grunden for et nyt lag kridt og nye tørvevægge til huset. Der blev taget materiale fra især smudslaget på gulvene (også benævnt tilvækstlaget), men også i mindre grad fra kridtgulve og udjævningslag.⁴

Mængden af materiale, der blev udtaget til vandsoldning, kunne variere, men der blev kun undtagelsesvist vandsoldet mindre end 0,5 m³. Mængden på 0,5 m³ blev særligt tilstræbt i 1994, hvor der alene blev foretaget vandsoldning af materiale, som var lagt i depot på nabomarken. Der blev i alt vandsoldet mere end 225.000 liter jord. Drejede det sig om flotering blev der oftest kørt 20 l jord fra hvert af de lag, der blev taget til vandsoldning. Desuden blev en del prøver også udvalgt af den ansvarlige for flotering. Floteringsmaterialet blev siden analyseret af Peter Steen Henriksen fra Nationalmuseet,⁵ og det viste en stor variation af plantemateriale såsom ukrudt, urter og lyng, men til gengæld så lidt korn, at det vurderes, at korndyrkning havde en begrænset rolle i Smedegårds økonomi. Fraværet af korndyrkning bekræftes af, at der kun blev fundet en håndfuld kværnsten fra landsbyens levetid på cirka 500 år.

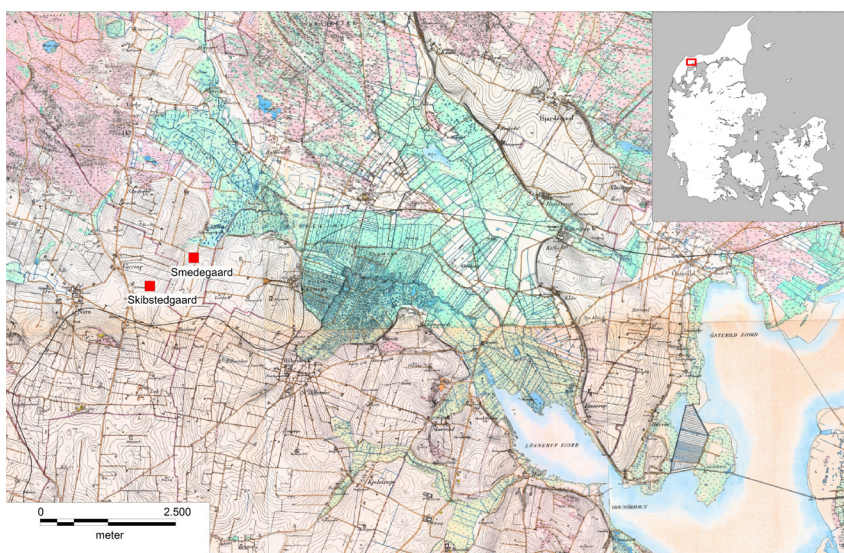
Vandsoldningen kunne ikke andet end udfordre museets kapacitet. Der blev vasket store mængder keramik frem, men der blev også i hvert sold oftest fundet en række andre af oldtidens genstande; slagge, ildstedsler, sænkesten/ankre, rav, knusesten, hammersten, mortersten/pestiler, hvæssesten, slibesten, samt fund fra ældre perioder som for eksempel bjergartsøkser eller flintøkser og fladehugget flint, som må være kommet ind på jernalderpladsen indlejret i husvæggenes tørv. Det er dog påvist, at flintredskaber

også blev fremstillet af Smedegårds egne beboere, idet man kunne refitte noget af flinten fra bopladsen. Vandsoldningen gav også store mængder knogler – især fragmenter, men også hele knogler og en del bearbejdede knogler i form af benredskaber. De mange knogler blev analyseret af Tine Nord Raahauge i et ph.d.-projekt ved Zoologisk Museum i København.⁶ Vandsoldningen gav både jern- og bronzegenstande, der også blev fundet med metaldetektor.

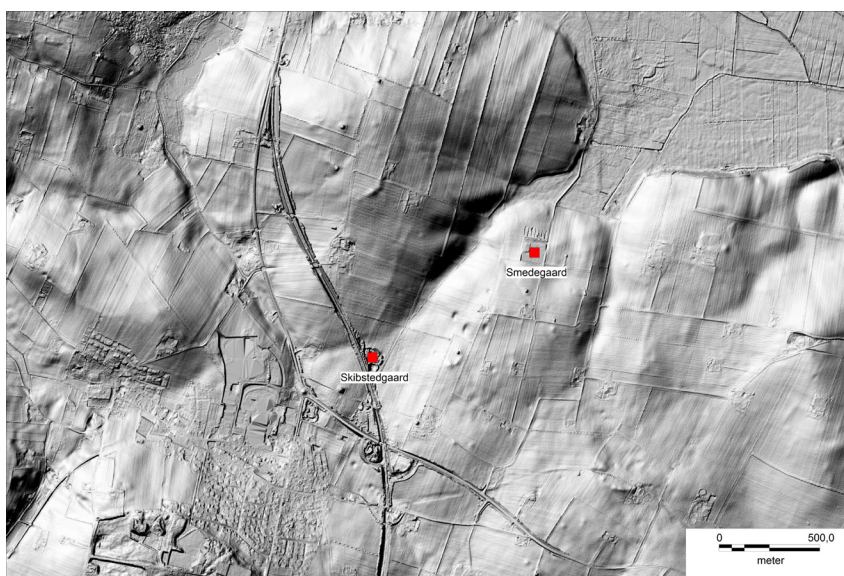
Smedegårds beliggenhed

Smedegårdlandsbyen blev anlagt på en nordvendt skråning oven for den tørlagte Lønnerup Fjord (fig. 2-3), som var en del af Limfjor-

Figur 2. Høje målebordsblade med Smedegård og Skibstedgaard markeret.
Grafik: Gitte Lambertsen Hjortlund.
Med tilladelse fra KMS

Figur 3. Lidarscanning med Smedegård og Skibstedgaard markeret.
Baggrundskort: KMS.
Grafik: Gitte Lambertsen Hjortlund.

den. Mod vest ligger Vesterhavskysten nogle kilometer fra Smedegård, men det er muligt, at kystlinjen i den ældre jernalder lå betydeligt længere mod øst, og at Nors Sø på det tidspunkt var en del af kystforløbet. Klitlandskabet i området er for en stor dels vedkommende af relativt ny dato. Smedegård havde altså den fordel, at trods den noget udsatte placering, var det muligt at udnytte ressourcer fra både det meget salte Vesterhav og forholdsvis salte Limfjord for den ældre del af Smedegård, og i den yngre del af landsbyen det salte Vesterhav og Limfjorden, der omkring vor tidsregnings begyndelse (år 1) blev brak. Den nyeste Limfjordsforskning har vist, at åbningen mod vest ved Aggertangen blev lukket på dette tidspunkt, og det samme gælder sandsynligvis også åbningen mod nord, som lå vest for Fjerritslev. Der blev atter skabt åbninger omkring 600 e.Kr., som gav mulighed for vandvejstransport, og som i adskillige århundreder fremover igen bragte velstand til Limfjordsområdet.⁷ Smedegårdbebyggelsen kan opdeles i en ældre landsby (1) og en yngre fase (2). Et kraftigt udjævningslag med et stort indhold af brændte materialer dækker den ældre landsby og danner funderingslaget for den yngre. Den ældre landsbys foretrukne type vægtørvar var mere lerede end den yngres, som var sandede. Der sker også en afgørende fornyelse efter ophøret af Smedegård 1. Gårdene blev herefter internt organiseret på en helt ny måde. Den yngre landsby kunne dokumenteres i horisontalstratigrafiske gårdkomplekser, og hvert gårdkompleks registreres i vertikalstratigrafiske gårdhorisonter.⁸

Den ældre landsby (Smedegård 1) 300 f.Kr. – 100 f.Kr.

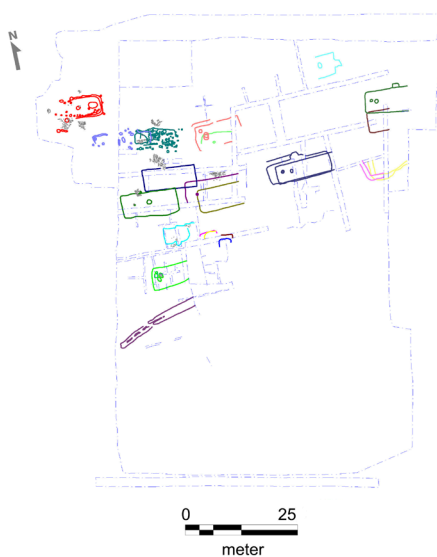
De allerførste jernalderhuse på lokaliteten må betegnes som pionerhuse. De er ganske små og er kun konstateret i/under det område, hvor den første langhusgård (Gård VII, hus 11) siden blev opført. Der er dog ældre strukturer til stede på pladsen som grøfter og en gravhøj/røse fra yngre bronzealder, og lige nord for jernalderlandsbyen er ved en senere prøvegravning konstateret spor af bosættelse fra ældre bronzealder.⁹

I hurtig rækkefølge efter pionerfasen blev den ældre landsby anlagt (fig. 4-6). Et antal på 9-10 gårde blev opført på små tofter i et tilsyneladende tilfældigt mønster, og både mønstre og gårdenes antal forblev det samme helt til det tidspunkt, hvor landsbyen blev forladt for første gang. Enkelte gårde afslører varierende behov, da der i visse tilfælde ses, at der i løbet af perioden føjes økonomibygninger til, som af og til fravælges igen. Det er også klart, at gårdenes

Figur 4. Oversigtsplan med Smedegård 1.

Grafik: Gitte Lambertsen Hjortlund.

Figur 5. Smedegård 1. Gårde i flere faser, som kan dateres til landsbyens ældste fase efter pionerhusene.

Grafik: Gitte Lambertsen Hjortlund

Figur 6. Smedegård 1. Gårdene i den sene del, hvor husstørrelsen reduceres.

Grafik: Gitte Lambertsen Hjortlund.

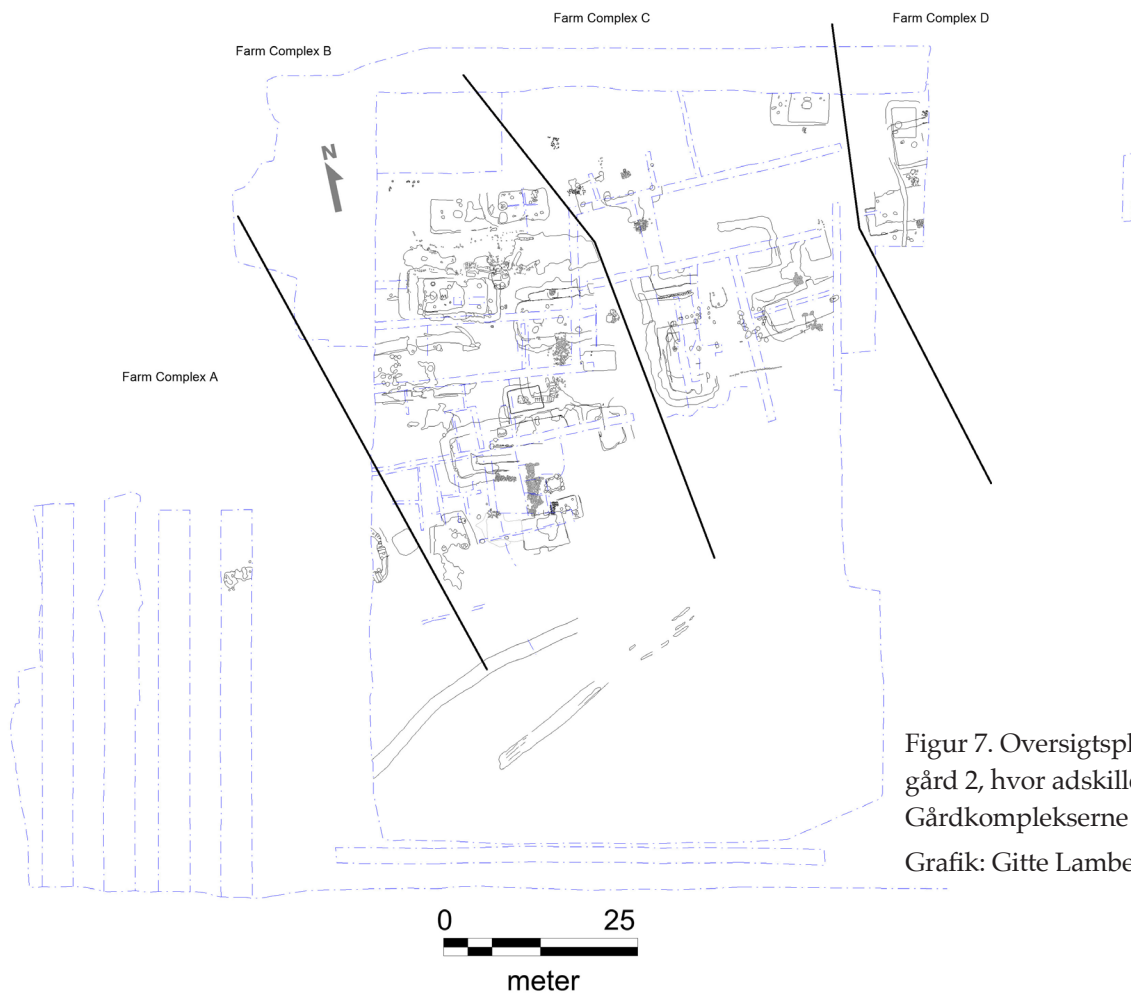
bygningsareal formindskes betydeligt mod slutningen af Smedegård 1 (fig. 10), og dette må tolkes som en betydelig nedgang i økonomien. Til sidst flyttede landsbyens beboere sandsynligvis væk fra pladsen til små gårdsklynger ikke langt derfra (fig. 2-3). Smedegård 1 blev revet ned, og pladsen blev ryddet med brand, men beboerne vendte tilbage en generation eller så senere.¹⁰

Den basale økonomi i Smedegård 1 bygger primært på fiskeri, skaldyrsindsamling, fårehold og kvæg. Der er kun korndyrkning i begrænset omfang, hvor det frem for alt er byg. Græsarealer skal dog passes af kvæget og heden, som i høj grad præger landskabet, plejes med fårene.¹¹

Den yngre landsby (Smedegård 2) 50 f.Kr. – 200 e.Kr.

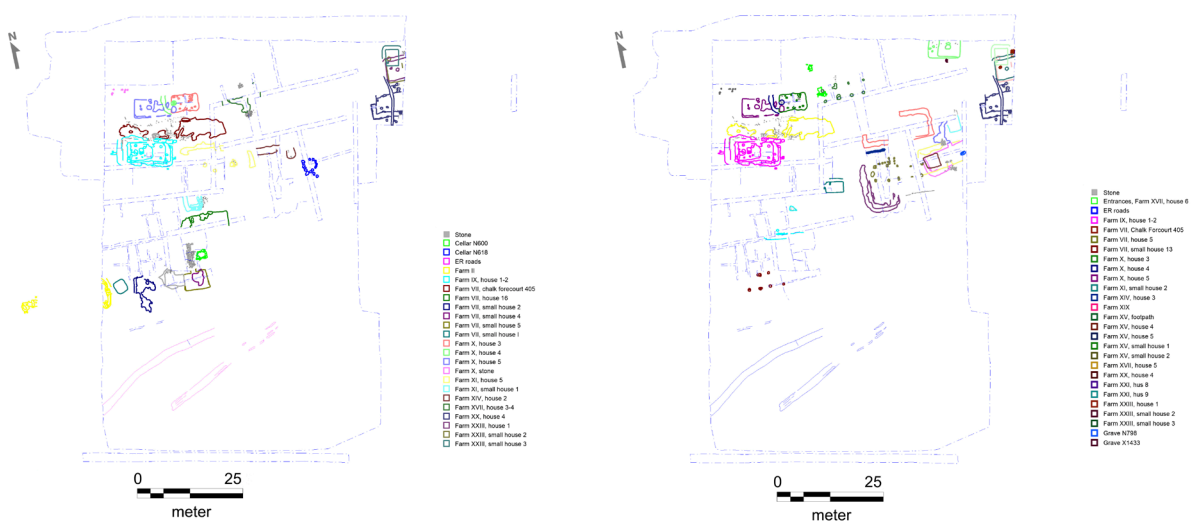
Efter en generation eller to blev der igen anlagt gårde oven på den gamle, udjævnede landsby. Fra begyndelsen af den yngre bebyggelse synes det allerede klart, at beboerne havde besluttet at omlægge landsbyens planstruktur (fig. 7). Der ses nu en helt anden tofteinddeling, der giver mulighed for udvikling af den enkelte gård. Desuden anlægges gårdene i en lang række ved siden af hinanden, i modsætning til i den ældre landsby, hvor gårdene lå "klumpet sammen" (fig. 8-9). Der må nu være tale om gårdkomplekser, hvor der inden for det enkelte kompleks ses en overordnet fælles udvikling med variationer, som formentlig var dikteret af forskelle i kompleksernes produktion. Det er også muligt at fastlægge udviklingshorisonter inden for hvert kompleks, samt at korrelere kompleksene med hinanden. Et slående eksempel er Gårdkompleks C's særlige stilling inden for hvalfangst eller måske blot bearbejdning af strandede hvaler. I netop denne gård og særligt tidligt i kompleksets levetid er der knyttet en del fund af "restprodukter" af hvalknogle (fig. 6).¹²

Det er også interessant at se, hvordan en gård (Gård XVII, hus 2) i Gårdkompleks C, der blev anlagt ved begyndelsen af den store omlægning, først udgør kompleksets hovedhus, men får ændret status og funktion. Der blev opført et nyt hovedhus lige syd for det gamle, som dog stadig fungerer i lang tid frem over, men med en ny funktion. Det er også muligt at se, hvordan beboerne kopierer hinandens bygningsplaceringer dog af og til med en vis forsinkelse. Det kunne for eksempel eftervises, hvordan beboerne først i et gårdkompleks opførte et småhus for østenden af hovedlanghuset, og hvor det sammen fænomen blev foretaget i et andet gårdkompleks lidt senere. I denne yngre landsby er der sikre rester af i hvert

Figur 7. Oversigtsplan med Smedegård 2, hvor adskillelserne mellem Gårdkomplekserne er angivet.

Grafik: Gitte Lambertsen Hjortlund

Figur 8. Smedegård 2 med Gårdkomplekser B og C. Gård VII, hus 15 og Gård XIV, hus 2 horisonterne.

Grafik: Gitte Lambertsen Hjortlund.

Figur 9. Smedegård 2 med Gårdkomplekser B og C. Gård VII, hus 5 og Gård XIV, hus 3 horisonterne.

Grafik: Gitte Lambertsen Hjortlund.

fald fire gårdskomplekser, muligvis er et femte registreret i en profilgrøft 46, som blev gravet senere øst for den moderne landevej, der passerer forbi eller måske rettere igennem Smedegård.¹³ Der er også mulighed for flere gårdkomplekser videre mod øst, men det er indtil videre uvist. Vest for udgravningen kan der også have været etableret gårde, men i så fald var de allerede bortgravet, da museet fik kendskab til byhøjen. Der er registreret gårdkomplekserne A, B, C, D og muligvis et gårdkompleks E, hvor kun B og C kunne udgraves og dokumenteres i deres helhed.¹⁴

Hvor Gårdkompleks C viste en tilknytning til hvalfangst eller strandingshvaler, så ses allerede i den første horisont i Gårdkompleks B en ganske uventet optræden af knogler fra både et æsel og en hane. Æslet er det ældst kendte individ i Danmark og dets forekomst er enkeltstående. Hanen var et næsten helt eksemplar (fig. 11). Den blev efter alt at dømme begravet på pladsen nær et meget

10 cm

Figur 10. Ribben af stor hval anvendt som stolpe i Gård XIV, hus 2. Knoglen er tilspidset med økse. Men der ses også tværgående ridser på stykket.

Foto: Klaus Madsen.

Figur 11. Hanen fundet lige ved Gårdkompleks B, Gård XI, småhus 3. Hanens sporer ligger omtrent midt i billedet. Hanen har været af samme størrelse som en moderne hane. Der er ikke fundet knogler fra høns i øvrigt på Smedegård.

Foto: Bjarne Henning Nielsen.

lille firstolpehus, der er tolket som et "hanehus". Der blev ikke fundet yderligere spor af hønsehold. I Gårdkompleks B blev igennem flere gårdhorisonter fundet ekstraordinært store mængder hammer- og knusesten både af bjergart og flint. Gården må have kontrolleret en særlig produktion, men indtil videre uvist af hvad. I samme gårdkompleks blev også fundet de fleste tenvægte. Gårdkomplekserne opretholdes og udvikles gennem perioden 50 f.Kr. til 200 e.Kr.

Genstandene fra Smedegårdbyhøjen

Keramik

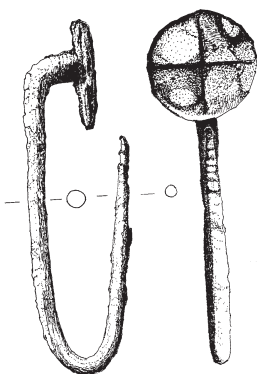
Der blev hjemtaget store mængder keramik, og der er i publikationen præsenteret både karprofiler og tegninger af repræsentative eller særlige former for keramik.¹⁵ Keramikken er naturligvis anvendt til at belyse lokalitetens kronologi. Igennem både Smedegård 1 og 2 ser hovedlanghuset i Gård VII ud til at være lokaliseret samme sted, også selvom der her er observeret et tidsmæssigt ophold mellem Smedegård 1 og 2. Igennem husene i Gård VII i Smedegård 1 kan man følge keramikudviklingen i detaljer. Ved etableringen af Gård VII i Smedegård 2 ses helt nye keramikformer, og en helt ny brændingsteknik erstatter den gamle. I Smedegård 2 kan man også følge keramikudviklingen i detaljer. I Gård VII i begge landsbyer virker det, som om der kun sker mindre ændringer fra hus til hus. Keramikken fra Gård VII er sammen med stratigrafi anvendt som grundlag for dateringen af Smedegård.¹⁶

Bronze

Der er kun få genstande af bronze, og samtlige genstande er enten knyttet til yngre bronzealder eller til den ældre landsby. Der er ingen fund fra Smedegård 2, dog med undtagelse af en bronzenål i grav N768, som antagelig først blev anlagt, efter at landsbyen var ophørt på stedet.¹⁷

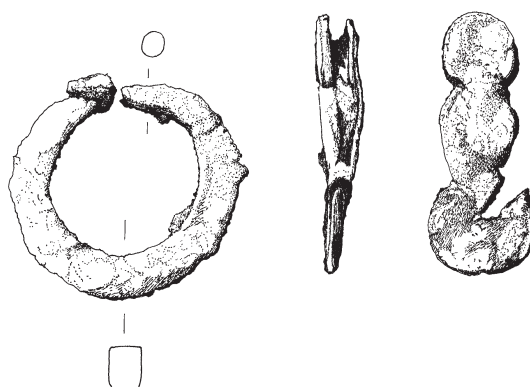
Jern

Der er et betydeligt større antal jerngenstande til stede end bronzer, hvor alle faser (undtagen fase 6) har fund. Der er lidt flere i den ældre landsby end i den yngre. Variationen af typer er stor (fig. 12-13),

Figur 12. Jernnål med skivehoved med "solkors".

Tegning: Walter Rommenhöller.

Figur 13. Åben jernring og lukke af særlig form. Denne muligvis anvendt ved halsen i ringbrynje.

Tegning: Walter Rommenhöller.

men hovedsagelig drejer det sig om smykker, redskaber eller våbenassocierede genstande som et mundblik til en sværdskede. Nok så væsentligt er det, at forarbejdningen af jernet helt fra de ældste genstande viser en højt udviklet teknisk kunnen. Endda en pincet stammer fra den ældre landsby. Der ses også genstande, der skulle integreres i andre jerngenstande, så som en hægte til en ringbrynje.¹⁸

Bearbejdet ben og redskaber af ben

Kalken og kridtets bevarende egenskaber betød ikke alene noget for de mange dyrekogler, det betød også at et stort antal bearbejdet ben og redskaber af ben var bevaret. Der blev fundet 173 benredskaber og bearbejdede kogler, hvor mange kunne indordnes i kendte eller nye typer, men en del var unika. Væsentlig var det at identificere og beskrive typer, bearbejdningsspor og slidspor. Den største fundgruppe var benprene, fulgt af skindskrabere, som mest var lavet af ribben fra kvæg, men endog også af hvalknogle, herefter var der bennåle af flere typer, herunder synåle (fig. 20). Der var også to hovedtyper af spydspidser (med undertyper), som i det daglige kunne anvendes til at prikke til dyrene for at styre dem (fig. 16). I et enkelt tilfælde var en hesteknogle med rester af udspaltninger til spydspidser bevaret og efterladt (fig. 18). Der var pilespidser (fig. 14), harpuner og en lang række andre genstande. En vigtig type fra pladsen, som også kendes fra hele det øvrige Europa, var spillebrikker til brætspil. Brikkerne er lavet af rulleben (astragaler) fra får, og de kendes både med og uden slidspor. Dem med slidspor er de interessante, for slidet sidder på de fire markante knoglefremspring og som polering på smalsiderne. Nærmere på fremspringenes slid viser der sig slidspor, som vel nok er skabt af sandkorn, og slidsporene viser retninger lige frem og skråt til siderne. Det er dette mønster, der tyder på, at denne type kogler har været anvendt som spillebrik i et brætspil. Dette særprægede slid kan dog også være opstået på flere andre måder som ved polering af keramik for eksempel. Det er muligt at identificere hvilke typer redskaber, der har været anvendt til fremstillingen af de bearbejdede ben og benredskaberne. Der er spor af jernknive, jernøkser, mejsler, stikler af flint eller jern og formentlig snor eller strenge til at afsave ledender eller anden bearbejdning. Bor af flint eller jern må også have været anvendt, og der er identificeret hele tre typer boring i ben. Herudover er der ofte konstateret gnav af hund og svin.¹⁹

Figur 14. Pilespidser af ben og tand;
(x354), (x1747C), (x1140)
(x1040), (x1139), (x1027).

Foto: Klaus Madsen.

Figur 15. Harpuner.

Harpun af hvalknogle; (x1324)

Harpun med modhagehak og modstillede

Harpun brækket i surringsøje; (x1506E)

Basis af harpun med rest af surringsøje; (x721B).

Foto: Klaus Madsen.

Figur 16. Spydspidser.

Spydspids af type 2a; (x439)

Spydspids af fugleknogle (trane); (x512).

Spydspids af type 1b; (x357A)

Spydspids af type 1a; (x1205A).

Basis af spydspids af type 2a; (x701)

Spydspids af type 2b; (x1133D)

Spydspids af type 2a; (x1205D).

Foto: Klaus Madsen.

Figur 17. "Ribbensskraber", men af udspaltet
hvalknogle. Der anes udspaltningslagar på
tværs af stykket.

Foto: Klaus Madsen.

Figur 18. Rørknogle af hest. Stykket viser
svære stikkelbaner og synes sluttelig
afhugget med økse. Udspaltningerne
kunne viderebearbejdes til spidser. Fra
Gård XX, hus 6 i Gårdkompleks C.

Foto: Klaus Madsen.

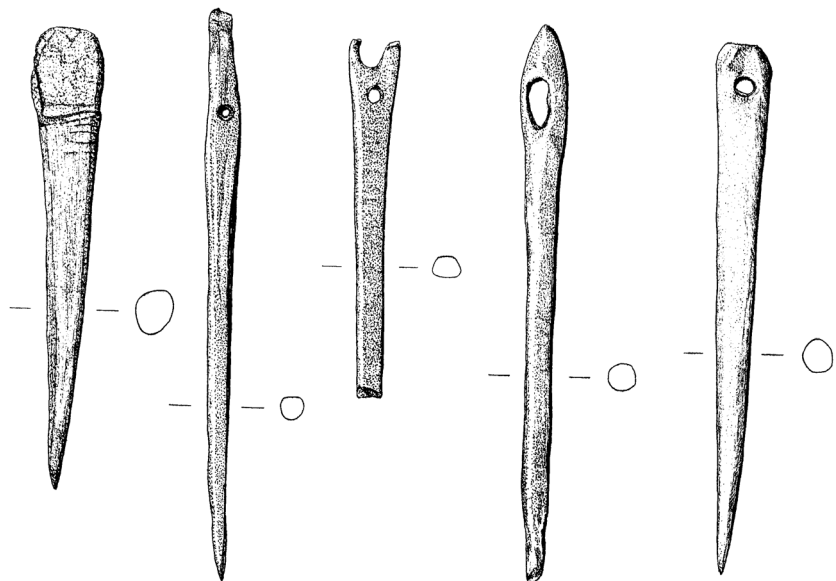
Figur 19. Optagelse af striationer med elektronmikroskop.

Foto: Jettie van Lanschot.

Figur 20. Nåle af ben: særtype af ornetand, en knækket, en repareret, en intakt.

Tegning: Walter Rommenhöller.

Bearbejdet hvalknogle

Der er på Smedegård 1 og 2 fundet og identificeret knogler af hvidhval, spækhugger og andre større og mindre hvaler. I Gårdkompleks C, Gård XIV, hus 1 stod en stor ryghvirvel fra hvidhval på højkant nær ildstedet, og den er tolket som et siddemøbel. Den kan eventuelt også have været anvendt som morter, da placeringen svarer til stedet, hvor der ofte findes mortersten funderet i gulvet. I samme hus var antageligt også et ribben fra en stor hval, som var

spidset til i den ene ende, hvor den spidse ende var slået ned i gulvlaget i husets staldende og benyttet som stolpe (fig. 10). Der blev også fremstillet en harpun (fig. 15), en såkaldt ribbensskraber (fig. 17) og sågar en mejsel af hvalknogle, den sidste altså et redskab til at fremstille andre redskaber med. Der er desuden bearbejdet tand fra spækhugger. De bearbejdningsspor, der ses hyppigst på hvalknoglerne, er udført med økse og kniv.²⁰

Menneskeknogler

Perioden forud for landsbyen har leveret en del brændte ben fra gravene i røsen fra yngre bronzealder, men også i udgravningens sydlige periferi lå et antal desværre udaterede brandpletter, som antageligt skal dateres til jernalderen. Der er ingen yderligere grave fra landsbytiden, men da den var ophørt, peger alting på, at der blev foretaget begravelser på pladsen. Der var en brandgrav, som blev floteret frem fra et af de yngste småhuse i Gårdkompleks B. Væsentlig er fundet og udgravningen af to skeletgrave (fig. 21), som også må være anlagt efter landsbyens ophør. Begge blev i første omgang tolket som kvindegrave, men er siden antropologisk omtolket til mænd. Begge ligger i hockerstilling, den ene så ekstremt, at vedkommende må have været snøret sammen, og hele

Figur 21. Grav N1433 i Gårdkompleks C ved Gård XIX. Den døde var begravet med overkroppen i nord og liggende på venstreside. Kraniet manglede. Foran den dodes bryst var lagt en fårekæbe. Set fra syd.
Foto: Bjarne Henning Nielsen.

Figur 22. Hundegnavet menneskeknogle (x1269). Ledenden er gnavet af og der ses tydelige tyggemærker.
Foto: Klaus Madsen.

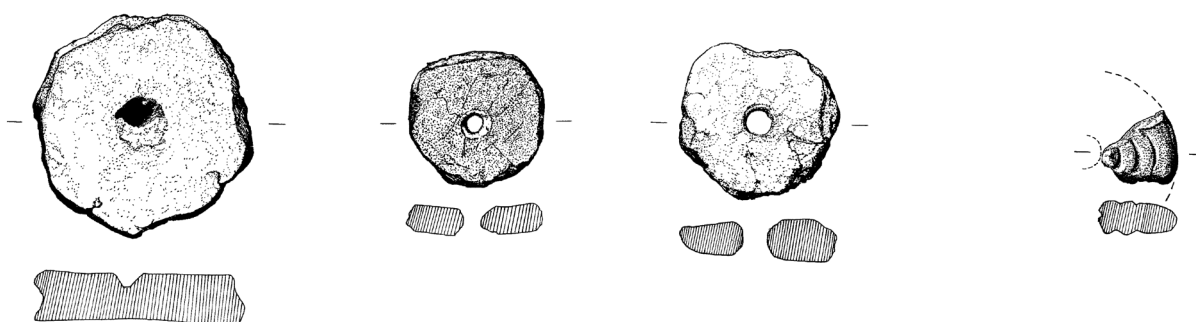

kraniet manglede. Denne person havde et lille lerkar stående bag "nakken", og på brystet fandtes en ukarakteristisk bronzenål. I den anden skeletgrav var kraniet heller ikke til stede, og den eneste gravgave var en underkæbe fra et får, som var placeret foran den døde bryst. Den antropologiske analyse kunne berette, at de to døde ikke var vant til hårdt fysisk arbejde. Fælles for begge grave var, at kranierne var blevet fjernet, men hvorhen og til hvilket formål? Kranie- eller hovedkult som i Vendsyssel eller i det keltiske område i Mellemeuropa skal ikke udelukkes.²¹ Måske er kranierne taget med til den nye bosættelse og der indgået i nye sammenhænge. Hos kelterne er det dog for det meste fjenders hoveder, man tager, på Smedegård og i Vendsyssel forfædrekult.²²

I Smedegård 1 er der et lidt makabert fund fra en affaldsgrube mellem to gårde. I gruben blev blandt andet fundet to lårknogler af menneske (fig. 22). Ledenderne var gnavet af, og der var tydelige gnavemærker fra hund eller svin på enderne af de resterende knoglerør. Antropologen Pia Bennike fra Antropologisk Laboratorium i København vurderede, at det var usandsynligt, at de to gnavede knogler kom fra den samme person.²³ Hvilke mennesker fortjente at blive kastet på møddingen og her blive fortæret og gnavet af svin eller hunde? Kan det være fjender eller slaver? Det får vi nok aldrig at vide. Sporadisk over hele Smedegård blev der gjort fund af mennesketænder, mest mælketænder.²⁴

Tenvægte

61 tenvægte synes ikke at være mange, men det er det selv i en byhøj i Thy. De fleste blev fundet i Smedegård 1, betydeligt færre blev fundet i Smedegård 2 (fig. 23). Tenvægtene viser en stor variation. De fleste er fremstillet af bugskår fra itubrudte lerkar, mens kun én var fremstillet direkte til formålet. De øvrige varierede i diameter,

Figur 23. Tenvægte: forarbejde, to tenvægte, fragment af ornamenteret tenvægt.

Tegning: Walter Rommenhöller.

godstykkelse, kantbearbejdning og boring til tenpinden. Den største havde en diameter på 133 mm, mens de fleste havde en diameter mellem 40 og 65 mm. De var 3-12 mm tykke, de fleste 7-8 mm. Kanterne kunne være mere eller mindre slebne eller glattede, og gennemboringen kunne være foretaget fra yderside, inderside eller fra begge sider. Det må bemærkes, at der ikke blev fundet nogen tenvægte i Gårdkompleks C, kun enkelte i Gårdkompleks D, og langt de fleste lå i de vestlige gårde i Smedegård 1 og i Gårdkompleks B i Smedegård 2. Tekstilproduktionen ser altså ud til at foregå i ét område.

Den humane udnyttelse af det thylandske og nordjyske landskab

Det har længe været accepteret, at heden dominerede landskabet i Jylland indtil midt i 1800-tallet, men heden var menneskeskabt, og den udvikling begyndte tilbage i yngre stenalder. Ikke desto mindre lykkedes det for beboerne i Smedegård at opretholde en tilværelse igennem 500 år ved at passe og udnytte hedelandskabet. Der blev i vidt omfang suppleret med fødekilder fra hav og fjord samt jagt på vildt i området.²⁵ Det var ikke hede alt sammen, man havde også græsningsområder, mens korndyrkning, af især nøgen byg, var begrænset. Thy og store dele af Jylland, men især Nordjylland, var næsten træløst. Både hedetørv og mosetørv blev anvendt som brændsel, muligvis suppleret med dyreknogler, da de indeholder

meget brændbart fedt. Der blev fundet store mængder sortbrændte ben. Den sorte farve opnås ved en temperatur på omkring 300°C, bliver temperaturen mere end 600°C, så bliver knoglerne derimod hvide. Et almindeligt åbent bål opnår let de 600°C, så Smedegårds indbyggere må have tilegnet sig viden om, hvordan temperaturen kunne holdes nede. Det bør også bemærkes, at kun knogler fra kvæg, får og svin er anvendt som brændsel, mens knogler fra hunde, vilde dyr og hvaler aldrig blev brugt som brændsel.²⁶

Husdyrene i både den ældre og yngre landsby var helt domineret af kvæg og får, hvor især de sidste var i stort overtal. De zoologiske og makrofossile analyser synes at vise overensstemmelse mellem vurderingen af forholdstallene kvæg/får og det omgivende kulturlandskab.²⁷

Kvæget blev holdt i et omfang, så reproduktionen var sikret, og det blev frem for alt holdt for mælkens og mælkeprodukternes skyld. Kalvene blev slagtet meget tidligt, for det meste senest i en alder på lige ved seks måneder, når moderdyrets mælkeproduktion var kommet ordentligt i gang. De kalve, som fik lov at leve, var tiltænkt en rolle i reproduktionen. Malkekøerne blev slagtet i seksårsalderen, for på dette tidspunkt har mælkeproduktionen været permanent for nedadgående. Hvis der var tale om kødproduktion, ville kvæget være blevet slagtet i to- til treårsalderen.

Får var det dominerende dyr på Smedegård. Slagtetidspunktet for får og lam varierer efter, om det er dyrenes uld, mælk eller kød, der udnyttes. Den bedste uld sidder på de to- til treårige får, og med hensyn til kødet, vil det være optimalt at slagte på samme tidspunkt og helst tidligere. Med hensyn til fåremælken, så er spædlamsslagtning ikke det normale på Smedegård, og der er heller ikke mange skår af sikar på Smedegård, som peger på at osteproduktionen foregik på den måde. Fårene på Smedegård blev nok snarere holdt for ulden og skindenes skyld. Fund af ribbensskraber (fig. 17) og tenvægtene peger også på disse to væsentlige aspekter.

Der var kun få svin på Smedegård. Det skovløse landskab umuliggjorde, at svinene kunne blive drevet på olden og forsyne sig selv med mad en del af året. Formentlig blev svinene kun holdt for, at de kunne rense og gøde de små inddigede marker, for derefter at kunne jævne marken med ard og derpå tilså marken.

Hunde var der heller ikke mange af. De få hunde, som blev fundet, har formentlig været brugt til at styre fårene og som vagtdyr. Hundenes størrelse var som fårehunde i dag. En enkelt hund blev begravet i den sene del af Gårdkompleks B.²⁸

Figur 24. Knogler fra æsel (venstre) og hest (højre) fra Smedegård. Der er betydelig størrelsesforskel.

Foto: Tine Nord Raahauge.

Heste forekommer som føl eller voksne. Der er ingen knogler fra dyr mellem 4-6 år. Føl blev slagtet, og de voksne blev trænet til forskellige formål. Hesteracen var den forholdsvis lille keltiske hest. Udspaltninger fra rørknogler af hest blev anvendt til blandt andet spydspidser (fig. 16, 18).²⁹

Ganske unikt er et fund af æselknogler fra den første gård i Gårdkompleks B i Smedegård 2. Æslet er samtidigt med en begravet eller nedgravet hane fra samme horisont (fig. 11, 25). Det er tænkeligt, at disse to dyr er hjembragt som bytte syd fra. Der hersker ingen tvivl om, at hanen er en hane, men det diskuteres endnu, mens dette skrives, om æslet alligevel skulle være en lilleputhest. Der har været flere naturvidenskabelige forsøg på at få en endelig afgørelse, men de seneste resultater er endnu ikke fremkommet. Under alle omstændigheder blev egentligt hønsehold først indført langt senere, og æsler er aldrig rigtigt blevet introduceret.³⁰

Der har været en betydelig fiskefangst på Smedegård. Dette fiskeri var en del mere varieret end fiskeriet på den samtidige landsby Nr. Hedegård ved Aalborg, som ellers på mange måder kan

sammenlignes med Smedegård.³¹ På Smedegård blev fundet knogler fra torskefisk og ål, samt flere slags fladfisk, som vel blev taget ved netfiskeri, men fiskearter som haj og stør tyder på, at der også blev fisket med krog. Der er også ferskvandsfisk som aborre og gedde, og de kan måske være fanget i ruser.³²

Der blev også drevet jagt på landdyr. Haren er den hyppigst forekommende, men rådyr og kronstyr er også repræsenteret. Jagten på kronhjort viser sig oftest som bearbejdet tak. Herudover er der også knogler fra ræv, mår og den ældst kendte hermelin.

Der er mange knogler af mus og andre små pattedyr, samt knogler fra frøer og tudser. Museknoglerne er ofte almindelig husmus, og fundene hører til blandt de ældste fundet i en jernalderbeboelse. Markmus er naturligvis også repræsenteret. Tilstedeværelsen af mus kan være årsagen til, at der er ret mange lerlæg på Smedegård, særligt i den yngre fase. Der er også muldvarpe i materialet.³³

De fleste fugleknogler stammer vel fra jagt. Der er vadefugle, lærke, toplærke, krage, ravn, måger, flere gåsearter, også tamgås, trane (spydspids), svane og en del andeknogler. Det er vanskeligt at afgøre, om det er tam- eller vildand. Der er også fugle, som gråspur-

Figur 25. Gårdkompleks C, Gård XIV med forgårde, småhuse syd for forgårdene m.m. set fra øst. I forgrunden støbes fundamenter til byggeriet, og i feltet ses Peter Hambro Mikkelsen, der opmåler profiler.

Foto: Bjarne Henning Nielsen.

ve og svaler, der er knyttet til menneskelig beboelse af flere årsager. Det gælder gråspurve, som optræder på dette tidspunkt af forhistorien. Svaler optræder særligt hyppigt, når der er mange fluer, som der ofte er i forbindelse med husdyr. Noget tyder på, at det store forbrug af kalk på Smedegård og vel også Nr. Hedegård og andre steder havde en gunstig negativ virkning på fluernes evne til at reproducere sig (læs PH-værdi).³⁴

Afsluttende bemærkninger

Der er i de sidste mange år foretaget talrige arkæologiske udgravninger af jernalderbosættelser overalt i Danmark og det nordlige Europa, men det er meget sjældent, at der ligesom mange andre steder i Thy, dannes en byhøj på grund af kontinuerlig bebyggelse. I andre egne blev hele landsbyen flyttet, eller hvis landsbyen blev liggende i mange faser, så var fraværet af tørvevægge årsagen til, at der ikke blev dannet tykke affaldslag. Endnu sjældnere er, at beboerne anvendte kalk og kridt til gulvlag, gårdspladser og andet (fig. 25). Dette er i de seneste 30 år kun set i meget stort omfang på Smedegård, Nr. Hedegård og flere af lokaliteterne på Tranders-bakkeøen i det østlige Himmerland. I mindre omfang er det set på enkeltgårde fra ældre jernalder i det nordlige Vesthimmerland. I byhøjene findes de absolut bedste muligheder for at lave sammenlignende analyser af levevilkårene i den ældre jernalder. To pladser er publiceret i monografier; først Nr. Hedegård i 2009 og siden Smedegård i 2020. Resultaterne fra Tranders afventes med spænding. Byhøje og enkeltgårde med kridt er først og fremmest lokaliseret omkring og nær Limfjorden, og de afspejler livsbetingelserne i og omkring fjorden. Måske har livet været hårdt her oppe nordligt i landet, til gengæld afsløres flere niches, der kunne udnyttes, end der ses på de fleste andre jernalderlandsbyer. Derved bliver Smedegård og de nævnte Limfjordspladser åbenlyse og nødvendige modeller for arkæologer, der udgraver jernalderbopladser i andre dele af landet.

Summary

The Danish settlement mounds from the Iron Age are known particularly in the Limfjord region, where they were formed by rural settlements that remained stationary over very long periods of time. Between 1992 and 1994, one such Early Iron Age settlement mound was excavated at Nors in Thy. In total, 6,000 m² were excavated, revealing cultural layers with houses superimposed in up to thirteen successive phases. Owing to the excellent preservation conditions, particularly of osseous material, scientific analyses formed a central component of the excavation strategy.

The settlement consisted of principal longhouses, smaller ancillary structures, forecourts, back yards, connecting pathways, and cellars. The village can be divided into two main phases. The first phase was established during a pioneer stage around 300 BC, but rapidly developed into a settlement comprising nine to ten farmsteads situated on small enclosed plots. Towards the end of Phase 1, the building area diminished in size, which is interpreted as evidence of economic decline, before the village was finally abandoned around 100 BC. Phase 2 emerged around 50 BC. This later settlement was established on the same location as the earlier village, although the plots were now arranged in a linear formation. The farm complexes were maintained and further developed until approximately AD 200, when the settlement ultimately ceased to exist.

The phases of the houses were represented by chalk layers, occupation deposits deriving from periods of use, and sand or peat deposits originating from the levelling of house walls. Material from the occupation deposits in particular was sieved and subjected to flotation. In total, 225,000 litres of soil were processed through sieving and flotation. The flotation samples revealed a wide range of botanical material, including weeds and heather, though comparatively little cereal grain. Sieving produced large quantities of pottery, as well as slag, net sinkers, whetstones, and amber. In addition, substantial quantities of animal bone were recovered. The assemblage derived primarily from domesticated species such as sheep and cattle, although fish and whale bones were also present within the material.

A total of 173 bone tools and worked bones were identified. The largest artefact group consisted of bone awls, followed by hide scrapers. Other finds included needles, arrowheads, harpoons, and gaming pieces. The worked bones derived from both sheep and cattle, although a significant proportion consisted of worked whale bone. The whale bones included species such as beluga whale and

orca, and some of the bones had been fashioned into artefacts including a harpoon, a rib scraper, and a chisel. Finally, cremated human remains from graves were identified, while two femora were also recovered from a pit within the settlement itself.

The landscape surrounding Smedegård was characterised by heathland. The limited evidence for cereal cultivation suggests that subsistence was based largely on other resources. Livestock husbandry was dominated particularly by sheep, which were primarily kept for wool production, but also by cattle used for dairying. In addition, fishing appears to have played a significant role. Both marine species, such as eel, flatfish, and cod, and freshwater species, including perch and pike, were exploited.

Noter

- 1 Nielsen et al. 2020.
- 2 Nielsen 1996; Nielsen 1998; Nielsen et al. 2020.
- 3 Nielsen et al. 2020, 60-78.
- 4 Nielsen et al. 2020, 33-121.
- 5 Nielsen et al. 2020, 537-572.
- 6 Nielsen et al. 2020, 405-536.
- 7 Kristiansen et al. 2020.
- 8 Nielsen et al. 2020, 59-94.
- 9 THY5005.
- 10 Nielsen et al. 2020, 31.
- 11 Nielsen et al. 2020, 219.
- 12 Nielsen et al 2020, 195-198.
- 13 Nielsen et al. 2020, 15, 18-19.
- 14 Nielsen et al 2020, 59-94.
- 15 Nielsen et al 2020, 261-310.
- 16 Nielsen et al. 2020, 21-25, 254-259.
- 17 Nielsen et al. 2020, 191-193.
- 18 Nielsen et al. 2020, 127, 314.
- 19 Nielsen et al. 2020, 139-185.
- 20 Nielsen et al 2020, 195-198.
- 21 Brunaux 2012a, 284-291; Brunaux 2012b, 292-294.
- 22 Wählin 2023.
- 23 Nielsen et al. 2020, 194.
- 24 Nielsen et al. 2020, 193-194.
- 25 Nielsen et al 2020, 221, 428.
- 26 Nielsen et al. 2020, 411-412.
- 27 Nielsen et al. 2020, 413-418, 546-549.
- 28 Nielsen et al. 2020, 219.
- 29 Nielsen et al. 2020, 147, 422-425.
- 30 Nielsen et al. 2020, 419-421, 425-427.
- 31 Runge 2009.
- 32 Nielsen et al 2020, 220, 427.
- 33 Nielsen et al. 2020, 429.
- 34 Nielsen et al. 2020, 222, note 2.

Litteratur

- Brunaux, J.-L. 2012a: *Die Welt der Kelten. Zentren der Macht - Kostbarkeiten der Kunst*. Stuttgart.
- Brunaux, J.-L. 2012b: Gefasste Heiligtümer. Opfer- und Veersammungsplätze. I: *Die Welt der Kelten. Zentren der Macht - Kostbarkeiten der Kunst*. Stuttgart 2012.
- Bødker Enghoff, I. 1998: Fishing in the Baltic Region from the 5th century BC to the 16th century AD: Evidence from Fish Bones. *Archaeofauna*, 8, s. 41-85.
<https://doi.org/10.15366/archaeofauna1999.8.003>
- Kristiansen, S. M., Ljungberg, T.E., Christiansen T.T., Dalsgaard, K., Haue, N., Mogens H. Greve, M. H. & Nielsen, B.H. 2020: Meadow, marsh, and lagoon: Late Holocene coastal changes and human-environment interactions in Northern Denmark. *Boreas*, 2021, Vol. 50(1), 279-293.
<https://doi.org/10.1111/bor.12487>
- Nielsen, B.H. 1996: Smedegård – en byhøj fra den ældre jernalder ved Nors. *Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred*, s. 51-60.
- Nielsen, B.H. 1998: Thylandsk Byhøj. *Skalk*, 1, s. 5-10.
- Nielsen, B.H., Raahauge, T.N. & Henriksen, P.S. 2020: *Smedegård – a village mound from the Early Iron Age near Nors in Thy, north-west Denmark*. Nordiske Fortidsminder 30.
- Runge, M. 2009: *Nørre Hedegård. En nordjysk byhøj fra ældre jernalder*. Nordjyllands Historiske Museum. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 66.
- Vang Posselt, M. 2013: 2000 år gamle husgulve ved Skarp Salling. *Vesthimmerlands Museums Årbog 2013*. s. 21-27
- Wählin, S. 2023: Six Human Skulls in a Bog. I: M.J. Walsh, S. O'Neill & L. Sørensen: *In the Darkest of days: Re-investigating human sacrifice and value in Southern Scandinavian prehistory*. Oxford.
<https://doi.org/10.2307/jj.10595443.13>